

POTKULTURA NASILJA I KRIMINALNA POTKULTURA*

Olivera Pavićević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Teorijski koncepti potkulture nasilja i kriminalne potkulture nastali su u okviru kriminoloških teorija kao rezultat potrebe da se složene pojave nasilja i kriminala sagledavaju u vezi sa kulturnim kontekstom u kome se nastaju. U društvenoj i kulturnoj praksi se konstantno odvija dinamična interakcija ovih društvenih fenomena, te kulturna kriminologija ima velike potencijale u pružanju odgovora na pitanja o neraslom nasilju, nasilničkom kriminalitetu i drugim srodnim pojavama. U radu je kratko prikazan nastanak i razvoj ovih koncepata, razmatrane su neke nedoumice oko njihovog definisanja i posebno analizirana veza sa potrošačko-materijalističkom kulturom razvijenog kapitalizma. U osnovi, kako potkulture nasilja, tako i kriminalne potkulture stoji kontinuum marginalnosti kao centralna tačka prihvatanja nasilnih i kriminalnih vrednosti kao prepoznatljivih kontra-kulturnih vrednosti. Na kraju rada je dat osvrt na mogućnosti i značaj primene ovih koncepata u analizi srpskog društva, jer se ono nerazrešivo kreće u domenima ova dva kriminološko-potkulturalna koncepta.

KLJUČNE REČI: potkultura / nasilje / kriminal / čast / vrednosti / norme

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: olja64@eunet.rs

UVOD

Nasilje kao društveni fenomen predstavlja višeznačnu pojavu koja ne podrazumeva samo primenu fizičke sile i ne mora biti povezana kriminalitetom (o različitim tumačenjima i definicijama nasilja i nasilničkog kriminaliteta pogledati, Ignjatović, 2011). Međutim, veza između nasilja i kriminala, bilo da je indirektna ili neposredna (nasilnički zločini) čini potragu za društvenim uzrokom nasilja stalnom preokupacijom sociologa i kriminologa. Pokušaji da se nasilje razume kao društveni fenomen pojavila su se početkom dvadesetog veka sa teorijama koje su sagledavale različite društvene procese kao uzrok nasilju i nasilničkom kriminalitetu.

Prvi teoretičari kulturnih devijacija razvili su koncept kriminalne potkulture koju su doveli u vezu sa siromaštvom i društvenim nejednakostima (Sellin 1938, Miller 1958, Cohen 1951, Wolfgang i Ferracuti 1967). Ove teorije su se, u osnovi, zasnivale na pretpostavci da su više stope nasilja prisutne u nižim, siromašnim slojevima usled prihvatanja vrednosti i normi koje su popustljivije prema nasilju. Sklonost nasilju se formira u sklopu subkulture nasilja koja stoji i razvija se, u suprotnosti sa dominantnim vrednostima i normama srednje i više klase. Kao specifične karakteristike potkulture nasilja navode se tendencija da se čast vrednuje znatno više nego kod pripadnika dominante kulture, i obratno, da se manje vrednuje ljudski život (Ignjatović, 2011). U okviru potkulture nasilja se uspostavljaju različita "pravila" od čijeg poštovanja zavisi status i opstanak pojedinca kao njenog pripadnika. Kažnjavanje, ismejavanje i odbacivanje od strane drugih pripadnika potkulture dovodi pojedinca koji ne poštuje interne norme i pravila u položaj žrtve nasilja, dok se istovremeno nalazi u situaciji normativnog konflikta sa dominantnom kulturom. Pojedinac odgovara na datu situaciju nasiljem jer očekuje da će tako reagovati i druga strana. "Kao i u ratu, nastaje apsurdna situacija u kojoj ljudi jedni drugima nanose zlo (čak i ako su intimno protiv toga) po principu "ili ja njega ili on mene" (Ignjatović, 2009:260). Otvorena upotreba sile ili nasilja predstavlja odraz osnovne vrednosti koja stoji nasuprot dominantnoj, centralnoj ili roditeljskoj kulturi (Wolfgang i Ferracuti 1967:158). Pored tvrdnji da su potkulturi nasilja skloniji pripadnici niže klase, crnci i muškarci, ovi teoretičari ne daju objašnjenje zašto je to tako. Prihvatanje i širenje nasilja u okviru potkulture u vezi je sa odbacivanjem normativnog poretka dominantne kulture čije se vrednosti i norme ne prihvataju kao deo uzajamnog isključivanja. Stanje normativnog vakuuma koji nastaje odbijanjem da se usvoje dominantne kulturne vrednosti i norme omogućava uspostavljanje internih, ekskluzivnih normi koje su prevashodno sračunate na održavanje i zaštitu statusa u okviru potkulture. Hiperosetljivost na pretnje ugledu i časti navodi na potrebu kritičkog fokusa koji se odnosi na

kompleksnu interakciju moći, nejednakosti i neposlušnosti koji dovode do raskrsnice kulture i kriminala.

Potkultura nasilja i kriminalna potkultura nisu identični koncepti. Dok se potkultura nasilja odnosi na uspostavljanje specifičnih pravila društvenog saodnošenja u kome nasilje predstavlja normativni oblik socijalne kontrole, kriminalnu potkulturu čini složena asocijacija i mreža simbola, značenja i znanja (Ferrell, 1995). Pronasilna potkultura ne podrazumeva nužno prihvatanje kriminalnih vrednosti, iako je, prema Volfangu i Ferakutiju, u direktnoj suprotnosti sa dominantnom kulturom (Wolfgang i Ferracuti 1967). Međutim, ni kriminalna potkultura ne predstavlja jednoznačnu povezanost sa kriminalom u pravno-krivičnom smislu. Pripadnici kriminalne potkulture uče i dele zajedničke motive, stremljenja, racionalizacije i stavove koji čine specifičan stil života. Ipak, u osnovi, kako potkulture nasilja, tako i kriminalne potkulture stoji kontinuum marginalnosti kao centralna tačka prihvatanja nasilnih i kriminalnih vrednosti kao prepoznatljivih kontra-kulturnih vrednosti.

POTKULTURA NASILJA

Koncept potkulture nasilja u svom nastanku polazio je od teze da za razliku od slučajnog i anomalnog nasilja u "normalnom svetu" nasilje predstavlja kolektivni fenomen ili "normalno" iskustvo za siromašne muškarce koji nisu belci. Tražeći dokaze za svoju teoriju devijantnosti Wolfgang i Ferakuti izvode zaključke iz raspoloživih statističkih podataka o ubistvima tog vremena koji ilustruju koncentraciju nasilnog kriminala prvenstveno u siromašnim crnačkim naseljima u Filadelfiji. U kasnijim kriminološkim analizama ova teza je pretrpela značajnu kritiku kao tautologija koja pretpostavlja kružnu vezu između nasilnih vrednosti i nasilne akcije (Erlanger, 1974; Kornhauser, 1978), kao i kritiku za širenje stereotipa o mladim afro-američkim muškarcima (Convington, 2003; Surratt et al., 2004). Wolfgang i Ferakuti nisu smatrali da svi oni koji učestvuju u nasilju dele nasilne vrednosti, već da se prestupnici koji pripadaju potkulturi nasilja ključno razlikuju od opštih nasilnih prestupnika time što nasilje smatraju opravdanim u cilju zaštite i očuvanja reputacije, smatrajući da je ono etički valorizovano tim ciljevima.

Teza da su pronasilne potkulturne vrednosti odgovorne za nasilničko ponašanje podgvrnuta je analizi procenom odnosa između nasilnih vrednosti, stavova i nasilnog ponašanja (Ball-Rokeach, 1973). Rezultati istraživanja su pokazali da vrednosti imaju indirektan, ali nedovoljno potvrđen uticaj na potkulturno nasilno ponašanje u smislu dominacije vrednosnih izbora kao što su "uzbudljiv život, zrela ljubav i biti maštovit", u odnosu na "društveno priznanje, udoban život i mirno okruženje" (Ball-Rokeach, 1973:

739). Prisustvo mačističkih vrednosti koje ispitanici izražavaju kao posvećenost ostvarivanju "muških ideala" hrabrosti, rizika i samostalnosti donekle je podržalo tezu o postojanju nasilne potkulture u kojoj su na niskom stupnju nemačističke vrednosti od kojih je najznačajnija - praštanje. Hipoteza da pronasilni stavovi dovode do nasilnog ponašanja je opovrgnuta, ali je utvrđena značajna veza između pro-nasilnih stavova i obrazovanja (Ball-Rokeach, 1973: 743).

Potkultura nasilja predstavlja izdvojeni sistem normi, pravila ponašanja, kažnjavanja i nagrađivanja koji se formira mimo ili u suprotnosti sa dominantnim vrednosno-normativnim sistemom, faktički hipertrofirajući njegove određene elemente (prevashodno očuvanje tradicionalnih vrednosti patrijarhata i tako shvaćene muškosti). Potkultura nasilja predstavlja opstanak, ili regresiju u hijerarhijski organizovanu zajednicu, a nasilno ponašanje se ne pojavljuje kao posledica pronasilnih vrednosti i stavova, već su oni rezultat uspostavljenog poretka unutar te potkulture. Ugled, čast i hrabrost su karakteristike najvažnijih pripadnika ove potkulture i njihova se snaga meri kriterijumima koji su formirani unutar potkulture. Dok su za pripadnike ostatka društva oni često nerazumni i brutalni, pripadnici potkulture ih interiorizuju kao ispravne i slede bez osećanja krivice.

Odgovor na pitanje kako ove potkulture nastaju nisu dali ni tvorci ove teorije. Smatrali su da su ideje generisane u prošlosti odgovorne za njihovo postojanje, u većoj meri nego socijalni uslovi. Potkultura nasilja iznikla je iz prošlosti iz specifičnih istorijskih razloga, a onda je prenošena iz generacije u generaciju, kao set ideja, bez obzira na to što su se razlozi zbog kojih je nastala izgubili (Ignjatović:2011).

Nasilje koje se sagledava kao sredstvo postizanja samopoštovanja i poštovanja od strane drugih ima specifičnu ulogu u kulturi nasilja i prihvatanju pro-nasilnih normi (Erlanger, 1974). Potvrda ove teze predstavlja podršku otkriću da rasno i ekonomski marginalizovani muškarci češće učestvuju u nasilju od belaca pripadnika srednje klase.

Istraživanje potkulture nasilja koje je sproveo Felson sa saradnicima (Felson et al. 1994) polazi od pretpostavke da se ne može govoriti o agregatima na osnovu rase, klase ili regiona u kojima se stvaraju potrebni uslovi za razvoj potkulture nasilja. Prikladnije je tražiti objašnjenje za koncentraciju nasilja u malim grupama u kojima se članovi angažuju u nekoj društvenoj interakciji. Grupne norme koje podstiču nasilje imaju mnogo više uticaja putem procesa socijalne kontrole, nego putem procesa socijalizacije (Felson et al. 1994).

Prihvatajući poredak grupe čiji želi da bude član, pojedinac se odriče svojih vrednosti i prihvata vrednosti grupe. Shodno, potkultura nasilja se ne

pojavljuje kao etno-istorijski ili socijalno-demografski fenomen, već predstavlja potkulturu grupe koja se formirala na osnovu različitih vrsta i oblika udruživanja (vršnjačka, školska, profesionalna, sportska, kriminalna, politička isl.).

U tom smislu, se može zaključiti da se potkultura nasilja u teoriji tumačila na tri načina: kao karakteristika pojedinih regiona (kultura časti američkog juga - Nisbett i Cohen, 1997, ulična potkultura - Anderson, 1999), kao karakteristika pojedinih segmenta društva (rasnih, klasnih, etničkih) i kao svojstvo specifičnih užih grupa u okviru društva. Postavlja se pitanje u kakvoj relaciji stoje ova tri nivoa i da li postoji njihova međusobna povezanost. Takođe, je značajno ustanoviti koji društveni procesi i situacije dovode do jačanja potkulture nasilja bez obzira na kom nivou se ona pojavljuje.

KRIMINALNA POTKULTURA

Kao i nasilje, kriminalitet predstavlja složenu društvenu pojavu - "pod pojmom kriminalitet se ne krije nikakva jedinstvena i/ili posebna ideologija, ali ni jedinstven oblik društvene prakse, pa je veoma teško govoriti o kriminalitetu opšte" (Nedeljković, 2006: 236). Mnoštvo različitih pojavnosti kriminaliteta i kriminalnog ponašanja (različite orijentacije, uverenja, ideologije, političke opcije, devijantnost, neograničeni egoizam i dr.) teško mogu biti osnova za jedinstvenu definiciju kriminaliteta, a samim tim i kriminalne potkulture.

Definisanje kriminalne potkulture koja nastaje na raskršnici kulture i kriminala varira u dinamičnom saodnošenju društvenih i pravnih normi, stila, simbola i medijske reprezentacije. Prihvatanje kriminalne potkulture ne podrazumeva nužno učešće u kriminalu, već izbor identiteta ili stila koji sadrži elemente, nekonvencionalnog, nedozvoljenog i kriminalnog.

Susretanje kulturne i kriminalne prakse u savremenom društvenom životu predstavlja "evoluciju javnih kontroverzi prošlosti i sadašnjosti koji oblikuju iskustvo i percepciju svakodnevnog života kroz preseke kulture i kriminala" (Ferrell, 1995). Kulturni i krivični procesi se neprekidno prepliću duž kontinuumu marginalnosti, nezakonitosti i javnog prikazivanja. Tradicionalno diskretne kategorije kulture i kriminala se neprekidno dovode u pitanje njihovim prožimanjem u okviru novih potkulturnih stilova i simbola. Kultura apsorbuje značenja, stilove i simbole koji su prvobitno definisani u okviru kriminalizovanih praksi pojedinih društvenih grupa i manifestacija (Ferrell, 1995). Kulturni i kriminalni identitet u okviru kriminalne potkulture variraju između konvencionalnog i kriminalnog. Mera "zloćudnosti" kriminalne potkulture je uslovljena procesima kriminalizacije (etička, pravno-politička

dimenzija), društvenom polarizacijom (društveno-ekonomska dimenzija) i medijskom reprezentacijom (kulturalna dimenzija). Kulturalna praksa je na neprekidnoj meti, kako moralno-političkih procena i moćnih kulturalnih referenci koje uključuju pravna sredstva i političko-medijske kampanje da se pojedini kulturalni sadržaji kriminalizuju, tako i na udaru kriminala koji na različite načine erodira vrednosti dominantne kulture, ali i univerzalnih ljudskih vrednosti.

Susret kulture i kriminala se ispoljava u tri široke kategorije, a to su kriminalni identiteti i događaji koji sadrže dimenzije kulturalnog značenja, stil umetničkih svetova koji su uhvaćeni u dinamici kriminala i kriminalizacije i medijski procesi kojima se inkriminirani sadržaji potkulture smeštaju u popularnu kulturu (Ferrell, 1995). Povezivanje kriminalnih radnji, kriminalnog identiteta i estetike čini "alternativnu devijantnu kulturu" (Katz, 1988) u kojoj su simboli i značenja kriminaliteta uključuju u stilove kolektivne prakse (potkultura motorciklista, tetovaže, grafiti). Kriminalno ponašanje je potkulturalno ponašanje – delovanje i identiteti pod oznakom kriminalni se generišu unutar devijantnih i kriminalnih potkultura. Shodno tome, članstvo i pripadnost kriminalnim grupama razvija potkulturalne mreže koje proizvode mrežu simbola i značenja sa detaljno razvijenim konvencijama govora, izgleda, samopredstavljanja. Veći deo ovih potkulturalnih značenja, akcija, identiteta i statusa je organizovan oko stila, tj. zajedničke estetike potkulturalne ekipe. Suptilnost kolektivnog stila definiše pojam zločina¹. Stil kriminalne potkulture se u kolektivnoj društveno-kulturalnoj praksi odvaja od dimenzije devijantnosti i postaje deo potrošnje simbola, slika i drugih kulturalnih sadržaja kojima je posredovan kriminal kao potkulturalni fenomen. Krivično delo nije u fokusu stilizovane potkulturalne prakse, već je to njena kolektivna estetika koja može imati veliku popularnost u najširoj nekriminalnoj populaciji. Učešće u kriminalnoj potkulturali ili "kulturali kriminala", znači učešće u simbolici i stilu, kolektivnom i estetskom okruženju kriminaliteta (Ferrell, 1992).

Postavlja se pitanje uspostavljanja granice između kategorija kulture i kriminala kao i uzroka i posledica njihovog susedstva. Šta razlikuje, a šta spaja, živopisne ulične stilove, šarmantnu stilsku pojavnost omladinskih i umetničkih grupa i njihove talenotvane stvaraoce od kriminalnih grupa,

¹ Steven Mannheimer, "Cincinnati joins the censorship circus," *New Art Examiner* 17 (June 1990), pp. 33-35; *New Art Examiner* 18, "CAC, Barie win in court" (November 1990), p. 13; David Lyman, "Post-Mapplethorpe blues in Cincinnati," *New Art Examiner* 18 (January 1991), p. 56; see Ferrell, "Criminalizing Popular Culture." And in a different vein, see John Conklin, *Art Crime* (Westport, CT: Praeger, 1994).

njihove životne i socijalne filozofije. Da li je važno stalno preispitivanje ove granice i zašto?

KRIMINALNA POTKULTURA I KRIMINALIZOVANA POTKULTURA

Kriminalna potkultura se u ovom radu definiše kao socio-kulturno polje u kome kriminalne vrednosti i stavovi, vertikalna hijerarhija društvenih relacija unutar kriminalne grupe i stil života formiraju kriminalnu potkulturu sa prepoznatljivim unutrašnjim i spoljašnjim elementima. Estetizacija kriminalnog delovanja i identiteta odvija se u procesu kulturne produkcije kriminalnih stilova i simbola u kojima se stvara "kriminalni imidž". Svojstva "kriminalnog imidža" mogu biti veoma privlačna jer se apstrahovanjem suštinski opakih karakteristika kriminalnog delovanja (parazitizam, nehumanost, predatorsko ponašanje) kriminalna potkultura sagledava kroz njen glamurozni (uzbuđenje, raskoš, harizma) ili buntovan karakter (rizik i neposlušnost).

Delinkvent se menja i od "frustriranog socijalnog penjača" postaje kulturni inovator i kritičar (Young, 1992). Atraktivnost "kriminalnog imidža" i kriminalne potkulture može imati dvostruko dejstvo. Sa jedne strane, on može biti skup različitih stilova koji manipulišu elementima potkulture kriminalala, ali sa druge, može predstavljati najpoželjniji identitet u izborima kojima su izloženi, prevashodno adolescenti, ali i svi oni koji se nađu u stanju krize, bilo na individualnom, bilo na društvenom planu. Dok bi u prvom slučaju "kriminalni imidž" imao blagorodno svojstvo u smislu oslobađanja kreativnosti i slobode koja se tiče ličnog predstavljanja kroz određenu vrstu otpora dominantnom kulturnom obrascu, u drugom slučaju, popularnost kriminalnog imidža nosi određene rizike. Rizik se odnosi na prihvatanje "kriminalnog stila života" koji podrazumeva neodgovornost u različitim aspektima života pojedinca, samopovlašćivanje, interpersonalnu nametljivost i nasilničke norme koje odražavaju trajni obrazac kršenja (Walters, 1990: 71). Waltersova teorija kriminalnog stila života smatra suspenziju moralnih ograničenja presudnom prednošću u iskrivljenoj kogniciji prestupnika (Walters, 1990).

Pobuna protiv konvencionalnih normi stvara alternativne sisteme upravljanja i morala, ali oni nisu subervezivni, u suštini one imitiraju društvo čije norme zahtevaju da krše.

Koncept kriminalnog životnog stila poslužiće nam kao teorijski okvir za uspostavljanje teze o razlici između "kriminalne i kriminalizovane potkulture". Kriminalna potkultura podrazumeva kriminalni stil života koji prihvataju kako pojedinci, tako i društvene grupe, bez obzira na njihovo mesto u društvenoj strukturi. Njima je svojstveno kršenje svih društvenih i moralnih normi koje zahteva realizacija kriminalnog stila života (iako, pripadnici kriminalne

potkulture mogu istovremeno uvažavati i neke konvencionalne norme). Kriminalizovana potkultura, sa druge strane, ne podrazumeva kriminalni stil života, već kriminalni/kriminalizovani kulturni stil koji je sračunat na kršenje određenih normi koje se smatraju problematičnim sa moralnog stanovišta onih koji ih krše.

Odnos kriminala i njegovog kulturnog potencijala koji se ispostavlja kao jalov sa stanovišta društvene promene veoma je važan za razumevanje kriminalne potkulture. "Neizbežan deo značenja kriminala je njegova esencijalna greška. On je ili nedovoljno racionalan, ili previše ili prečisto simboličan i simptomatičan. Pre svega kriminal ostaje društveno netransformisan: on i dalje predstavlja sprovođenje izolovanih aktivnosti pojedinca u podzemlju ili na alternativnom tržištu; ako je uspešan on je sitni preduzetnik, u najboljem je član ili lider bande. Ni u jednom slučaju, on nije sposoban da organizuje pokret koji će moći da izdrži institucionalne snage koje su raspoređene protiv njega. On živi u paralelnom i parazitskom svetu čiji je horizont omeđen i zamračen širim društvom od koga on zavisi" (Marcus, 1975: 223 prema Young, 1992).

I da zaključimo, prodiranje kriminalnih vrednosti u kulturu suprotan je procesu kriminalizacije kulturnih aktivnosti, manifestacija i stilova. U tom smislu, uslovno, prvu možemo označiti kao kriminalnu potkulturu, a drugu kao kriminalizovanu potkulturu. Kriminalna potkultura podrazumeva specifične vrednosti i norme u odnosu na devijantnost, koje ne samo da stoje u suprotnosti sa dominantnom kulturom, već su u suprotnosti sa univerzalnim ljudskim vrednostima. Kriminalne vrednosti i stavovi afirmišu nejednakost, antidruštvenost, diskriminaciju i predatorsko ponašanje, darvinistički shvaćenu hijerarhiju u kojoj pobeđuje najjači. Obratno, kriminalizovana potkultura predstavlja simbolički i stilski izraz težnje za prevazilaženjem relativnih deprivacija koje nastaju kao jaz između subjektivnog i objektivnog doživljaja kulturnih vrednosti (Young, 1992).

Jasno je da je granica raspoznavanja ova dva varijeteta u susretu kulture i kriminala veoma nejasna, varljiva i dinamična, ali ipak, predstavlja suštinsku razliku u prožimanju i smeru delovanja ova dva društvena fenomena. Razlikovati dva momenta: generacijske alternativne norme od raspada društvenog ponašanja je izuzetno teško, ali moramo da ih razlikujemo (Young, 1992). Štetni uticaj kriminalne potkulture odnosi se na sve vidove izneveravanja humanih pretpostavki ljudske egzistencije. Devijantnost i filozofija podzemlja poriču značaj pozitivnih vrednosti i kada izađu iz romantizovanih filmskih predstava i slika postaju korodirajuće i razorne po društveni sistem "razvijajući delinkvenciju u moćan kompetitivni način života" (Shaw and McKay, 1977). Kriminalna potkultura nije kontrakultura koja traži

preraspodelu bogatstva ili promenu sistema. Dejvid Maca je pokazao da kriminal ne predstavlja radikalno artikulisane prekršaje konvencija, već se odvija unutar konvencionalnih uslova (Matza, 1964). U svom suštinskom značenju kriminalna potkultura može biti potkultura koja se generiše iz svih društvenih slojeva i svih ekonomsko-demografskih segmenata društva.

Sa druge strane, pomeranje granica i otpor prema rigidnim obrascima dominantne kulture može biti izražen korišćenjem elemenata kriminalne potkulture, ili kontroverznim sredstvima koje će dominantna kultura označiti kao kriminalne. U subkulturnim teorijama devijantne potkulture se ne posmatraju kao patološke grupacije nevaspitanih i nekulturnih pojedinaca, nego kao smisleni pokušaju rešavanja problema sa kojima se suočavaju pojedinci o kojima je reč (Young, 1992). Ovi kulturni odgovori nisu besmisleni već predstavljaju smislenu i validnu alternativu preovlađujućem shvatanju racionalnosti. Istorija potkulturnih grupa se mora posmatrati kroz putanju promena šireg društvenog poretka jer su one kreativne unutar jednog okruženja determinisanog sveukupnošću (Young, 1992). Kada je reč o omladinskoj devijantnoj potkulturi postoji značajna razlika između upotrebe kriminalnih simbola, stilova i identitetima koji predstavljaju način da se izbegnu najteži oblici skretanja u delinkvenciju u procesu sazrevanja, sa jedne strane, i širenja kriminalne potkulture izvan društvene margine, što je svakako posledica specifičnih i širih društvenih okolnosti.

Kriminalizovana potkultura se može razumeti kao kulturno polje u kome se autentični, "subverzivni" kulturni sadržaji koji se spontano pojavljuju kriminalizuju od strane predstavnika dominantne kulture kao štetni po javni moral. U mnogo slučajeva se kontroverze koje sadrže pojedina kulturna i umetnička dela prerastaju u konflikte na osnovu kojih se ona proglašavaju za kriminogena ili kriminalna. Napad na kulturnu produkciju koja u sebi nosi otpor, preispitivanje ili prezentuje borbu neke diskriminisane manjine, često je deo političkih planova desničarskih i fundamentalističkih grupa. Na isti način na koji svakodnevno kriminal i kriminalizacija deluju kao kulturni preduzetnici, svakodnevna popularna kultura podrazumeva društvene aktivnosti organizovane oko umetnosti, muzike i mode koji se redovno reprezentuju kao kriminal (Ferrell, 1995).

KRIMINALNA POTKULTURA I POTROŠAČKA KULTURA

Socijalne interakcije koje se ispoljavaju u kulturi svakodnevnog života uslovljene odnosima moći, nejednakosti i privilegija. Krički fokus na njihovu kompleksnu interakciju razotkriva korelaciju između različitih oblika diskriminacije i siromaštva, posebno mladih, kao i njihovu produkciju

alternativnih stilova i smisla u okviru kriminalnih/kriminalizovanih potkultura. Otpor dominantnoj materijalističko-potrošačkoj kulturi kroz autentičnost i nezavisnost u odnosu na kulturnu industriju podrazumeva odricanje od preovlađujuće kulture medija i slika i njihove hiperkomercijalizacije. "Podzemni karakter omladinske potkulture se odnosi na znakove, simbole i stilove za potrebe šoka i "semiotičkog nemira" (Moor, 2004). Pobuna protiv autoriteta i težnja za promenom teskobnih okolnosti u sklopu kriminalizovane potkulture neizostavno sadrži elemente parodije i samoironije koji pružaju satirični kontekst u okviru koga se može manipulirati različitim kriminalnim, mizoginim, homofobičnim, i sličnim inkriminiranim sadržajima. Oni imaju funkciju razdrmanja i pobune protiv glatke površine svakodnevnog života potrošačke kulture zasnovane na radikalnom liberalnom individualizmu, edipalnom narcizmu i potrošačkom eskapizmu. Međutim, prelazak u kriminalnu potkulturu dešava se onog trenutka kada kritičko promišljanje, ironija i satira nestanu, tog momenta počinje regresija koja se završava u prihvatanju antihumanih vrednosti na kojima se zasniva potkultura kriminalnog podzemlja.

To je prelaz iz "potkulture dekonstrukcije" u kulturu destrukcije. Dok je Stjurat Hol govorio o "moralnoj panici" kao suštini medijsko-političkih kampanja kriminalizacije potkulture, disperzija kriminalne potkulture se zasniva na rasprostranju moralnog cinizma. On podrazumeva aktivni pesimizam kada je u pitanju socijalno i političko i aktivni optimizam u odnosu na personalno preduzetništvo u paketu koji sadrži najuže etičko-kulturne parametre potpuno depolitizovane i otuđene kulture sa različitim oblicima ekspresije prema pojedincima i njihovim situacijama (Hall, et al. 2008: 66). Problem se pojavljuje kao susretanje kriminalnog i potrošačkog postignuća – kao očajnička borba individualizovane forme socijalne distinkcije koja dolazi sa odsustvom smislenih emocionalnih veza ili bilo kakve realne alternative u vidu "autentične solidarnosti" sa drugim ljudskim bićima (Zizek, 2008 prema Hall et al. 2008). Život koji se razume kao neprekidno hazardsko izbegavanje zamki i lični interes koji se ispoljava bez grize savesti čini da se socijalno, kulturno i kriminalno okruženje pojavljuju kao veoma slični.

Hipnotički simbolizam konzumerske ekonomije i očajnička želja za posedovanjem ukrasnih sitnica koje daruju egzistencijalno značenje i socijalnu distinkciju pokreću ka kriminalu (Hall et al, 2008). Popustljiv hedonizam je postao rutina konzumerskog načina života, a kriminalni uspeh obezbeđuje socijalni značaj kroz konzumerski simbolizam. Vrednost života i pitanje finansijske, emocionalne i fizičke sigurnosti određeno je statusom i imidžima koje neprestano emituju marketinška industrija i masovni mediji. Društvena praksa konzumerizma predstavlja "bolest beskonačnih aspiracija"

izbacujući individuu iz uporišta koji obezbeđuju kolektivne moralne granice gurajući ga u anomiju - stanje u kome nema normi, u kome su ugroženi njen integritet i oslonac od vitalnog značaja za opstanak zajedničkog društvenog života (Durkhiem, 1992, 1984 prema Hall 2008). Približavanje vrednosnog sistema tipičnog za kriminalnu potkulturu vrednostima dominantne kulture nastaje kao posledica dominacije etike neoliberalnog kapitalizma i estetike konzumesko-materijalističke kulture. Luksuzna potrošnja, odsustvo društvenosti, hijerarhijski poredak, suštinska otuđenost, nemoralnost, anti-socijalna forma društvene distinkcije čine "prokleti udeo" kriminalne potkulture u vladajućoj materijalističkoj kulturi.

Zavodljiv kvalitet kriminala (Katz, 1988) posmatran u širem društvenom kontekstu pojavljuje se kao veoma blizak zavodljivom svetu potrošnje u kome pojedinac pokušava da na pronađe kvalitetan identitet u različitim praksama (uključujući i kriminalnu). Brisanje jasnih granica između kriminala i konzumerke kulture čini kriminalnu potkulturu modernim kulturnim simbolom koji postaje poželjan izbor potrošača. Zločin se pakuje i reklamira mladima kao romantični, uzbudljiv, kul i moderan kulturni simbol. U okviru potrošačke kulture kriminal je estetizovan, a naše iskustvo o zločinu protiv građana je prevashodno estetsko, odnosno naše kolektivni doživljaj kriminala dobijamo putem masovnih medija (Hayward, 2002).

KRIMINALNA KULTURA I KULTURA NASILJA U SRBIJI

Sama činjenica da kriminal najčešće podrazumeva različite oblike nasilja, a da nasilje vrlo često dobija krivično-pravni epilog čini kriminalnu potkulturu i potkulturu nasilja tangentnim fenomenima. I ako je njihova etiologija različita, intenzitet i socijalno rasprostiranje jedne podržava i pojačava prisustvo druge. Srpsko društvo devedesetih godina bilo je drastičan primer dramatičnog socijalnog rasprostiranja ove dve potkulture koje su dostigle nivo dominantne kulturne prakse. Bujanje kriminalne potkulture poticalo je od enormne kriminalizacije društva, dok je kultura nasilja jačala na temeljima nacionalističke retradicionizacije koja se pozivala na junačku kulturu časti probuđenu iz srpske prošlosti. Ove dve potkulture su se mešale na različitim nivoima, kako u kriminalnom podzemlju (kriminalci-ratni junaci, huligani-patriote), tako i u vladajućim političkim i kulturnim elitama (kriminalci-ratni heroji-politički predstavnici, državnici-patriote i kriminalci i sl.). Već su dobro poznati i proučeni najrazličitiji, perverzni oblici preplitanja ove dve potkulture koji su nastali devedesetih godina prošlog veka kao rezultat društvenog i vrednosnog razaranja u Srbiji.

Razvoj ili oživljavanje kulture nasilja javlja se u društvima ili društvenim situacijama koje predstavljaju kombinaciju ograničene državne zaštite i ekonomskog sistema koji se generiše oko oskudnih resursa. Granični mentalitet se pojavljuje kao posledica gubitka sopstvenih resursa, posebno kod muškaraca koji osećaju potrebu da se realizuju kroz prihvatanje hiper-muških osobina da bi obezbedili kakvu-takvu zaštitu imovine, porodice i samopoštovanje (videti Nisbett i Cohen, 1997). Upotreba nasilja postaje potreba i dobija opravdanje koje se odnosi na očuvanje ugleda, vrednosti samozaštite. Osetljivost na uvrede i spremnost da kažnjavanje uzme u sopstvene ruke indikativni su za kulturu časti (Nisbett i Cohen, 1997:57). Njihova analiza na makro-nivou je pokazala da postoji institucionalna podrška kulturi nasilja koja se ogleda u zakonima, socijalnoj politici i delovanju institucija koji su povezani sa kolektivnim izrazima kulture. Primena prava i socijalne institucije su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo, one ne izražavaju samo individualne vrednosti, već su u povratnoj sprezi i oblikuju ih (Nisbett i Cohen, 1997:58). Institucionalna podrška kulturi nasilja podrazumeva odnos prema korišćenju telesnog kažnjavanja, nasilju u porodici, kontroli oružja i pitanjima odbrane zemlje. Izostanak pravne i institucionalne regulative, zakonska konfuzija, ili njihovo urušavanje dovodi do vakuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane. Shodno ovom objašnjenju pro-nasilne vrednosti imaju poreklo u istorijskom i tradicijskom nasleđu koje se "aktivira" u situacijama lične i socijalne ugroženosti.

Sa druge, strane pro-nasilne vrednosti se mogu interiorizovati usled odbacivanja vrednosti dominantne ili srednje klase jer se one doživljavaju kao nepravedne ili neadekvatne. Uzdizanje "ulične pravde" i "uličnog koda" u Srbiji devedesetih, bilo je povezano sa rasprostranjenim crnim ekonomskim tokovima koji su jedini omogućavali opstanak širokim slojevima stanovništva, a i celokupnoj državnoj privredi. Poslovanje u suprotnosti sa pravnim i legalnim normama, ilegalno tržište, ekonomska polarizacija i marginalizacija većine društvenih slojeva doveli su do valorizovanja vrednosti i normi potkulture nasilja koje su garantovale mogućnost fizičkog i ekonomskog opstanka. Uzajamno jačanje kriminalne i potkulture nasilja njihova afirmacija na širokom društvenom planu ogledala se u agresivnoj, neprijateljskoj i patron-klijent strukturisanom mačo-kulturi srpskog društva devedesetih.

Iskustvo kriminalizacije celokupnog društva devedesetih godina prošlog veka u Srbiji je veoma traumatično i predstavlja jednu od najtežih posledica tog vremena. Nesposobnost društva da se na institucionalnom, ali i vrednosno-normativnom nivou izbori sa "zavodljivošću" kriminala traje do danas. Tako sveobuhvatna kriminalizacija koja je sadejstvovala sa potpunom inverzijom

vrednosti trebalo je da bude stalna meta široke kampanje koja bi na različitim društveno-kulturnim nivoima omogućila "čišćenje" kriminalnih i kriminogenih obrazaca ponašanja koji su se duboko usadili u svest i ponašanje gotovo svih pripadnika društva. Umesto pretresanja temelja kriminalizovanog društva i kulture, u srpsko društvo je, stihijski i gotovo bez ikakve alternative nahrupila materijalističko-potrošačka kultura, medijski posredovana industrija zabave instalirajući vrednosne obrasce koji su pojačali kompeticiju, bezskrupuloznost, egoizam i gramzivost. "Mimetička kultura" postranzicionog društva Srbije je samo izmenila značenja, smisao i simbole potkulture nasilja i kriminalne potkulture koje su svojevremeno odigrale značajnu ulogu u njenom instaliranju.

Čast i junaštvo postaju drugorazredni motivi potkulture nasilja u Srbiji, dok potreba za kakvim takvim izvorom samopoštovanja postaje dominantni izvor nasilničke potkulture. Pripadnost potkulturi nasilja dobija prevashodno kompenzacioni smisao postajući mestom oslobađanja besa i besmisla koji su nastali kao rezultat neadekvatnog pozicioniranja u novonastaloj potrošačko-statusnoj hijerarhiji. Regresija u različite vidove nasilničke bratske solidarnosti koja se okuplja oko anti-građanskih ideja ostaje tipična za nasilničku potkulturu u Srbiji. Međutim u ideološkom smislu nasilje prestaje da bude motivisano konzistentnim i jasnim idejama, postaje u sve većem broju očajnički individualni akt ili grupno nasilje koje samo sebi cilj. Nasilje postaje oslobođeno ideologije, nepredvidljivo, nasumično i okrenuto ka bliskom okruženju. Osnažena potkultura nasilja iz perioda devedesetih, posebno u aktuelnom političkom, trenutku gubi svoj ideološko-politički značaj. Ekstremizam pojedinih nasilničkih grupa ostaje nerešeni problem, ali mnogo veći problem predstavlja nasleđe "ražalovane" retradicionizovane kulture nasilja koja je obećavala povratak muškog ponosa. Nasilje, posebno muško, ostaje kao jedino sredstvo izražavanja očaja zbog oduzete iluzije o moći, i to u uslovima teške ekonomske, ali i moralne krize. Postavljanje pitanja smisla se odnosi na konačnu pobedu kulture u kojoj su društveni odnosi posredovani tržištem. To je kultura koja ne poznaje simbole, motive i solidarnost društvenih odnosa koji su posredovani kolektivnim ideologijama. Hiperkomercijalizacijom svih segmenata društvenog i kulturnog života do kraja je ukinuta društvena solidarnost kakvu je poznavalo socijalističko društvo, ali je i otežano uspostavljanje horizontalnih mreža građanske solidarnosti. Potkultura nasilja u ovom slučaju se artikuliše kao otpor konzumerskoj kulturi Zapada sa skrivenom težnjom da se u njoj što bolje smesti. Ekstremističke grupe koje se okupljaju oko antifimodernih, mačističkih, profašističkih i ksenofobičnih ideja predstavljaju pseudootpor dominaciji tržištem uspostavljene hijerarhije, jer sami predstavljaju granične elemente te kulture. Međutim, oslobođeno nasilje se intenzivira u svim segmentima društva (najpre, onim najugroženijim) na

način koji nije bio poznat u skorijoj istoriji srpskog društva. Ono se pojavljuje kao mnogo značajniji problem koji se mora rešavati pružanjem smislenog odgovora na pitanje vrednosti ljudske egzistencije u srpskom društvu danas.

Agresivna kriminalna kultura iz devedestih godina prošlog veka opstaje u kontinuitetu, izmenjena obrascima nove kulturne prakse. Potkultura kriminala i kultura nasilja se dalje zasnivaju na patrijarhalnoj hegemoniji i produbljivanju razlike između legalnog i legitimnog. Međutim, privlačnost kriminalne potkulture nije više dominantno odraz nacionalističkih i kvazipatriotskih obmana, ona se, prevashodno zasniva na raširenoj ideji da se kriminal ipak najviše isplati i da je sa moralnog stanovišta on problematičan isto onoliko koliko i korumpirani sistem novog poretka. Medijska prezentacija kriminala koji je na različite načine povezan sa privilegovanim političkim i privrednim subjektima, gotovo da je polarizovao potkulturu nasilja kao fenomen gubitnika i kriminalnu potkulturu kao fenomen pobednika. Shodno tome, kulturna i socijalna politika moraju pratiti institucionalne promene i kroz obrazovne i društvene kampanje neprekidno promovisati autentične ljudske vrednosti, kritičko razmišljanje i društvenu solidarnost kao osnovna sredstva da se kriminalnoj i potkulturi nasilja u Srbiji ukinu atraktivnost i legitimitet i da im se konačno ospori alternativni značaj u rešavanju teskobnih, konfliktnih i gotovo bezizlaznih okolnosti u "reformisanom" društvu Srbije nakon dve hiljadite.

REFERENCE

- (1) Anderson, E. (1999) *The Code of the Streets: Decency, Violence and the Moral Life of the Inner City*. New York: WW Norton.
- (2) Ball-Rokeach, S. J. (1973). Values and violence: A test of the subculture of violence thesis. *American Sociological Review*, 38(6), 736–749
- (3) Erlanger, H. S. (1974). The empirical status of the subculture of violence thesis. *Social Problems*, 22(2), 280–292.
- (4) Felson, R., Liska, A.E., South, S.J. and McNulty, T.L. (1994) The subculture of violence and delinquency: Individual vs. school context effects. *Social Forces*, 73(1), 155–173.
- (5) Ferrell, J. (1992) Making sense of crime: review essay on Jack Katz's *Seductions of crime*, *Social Justice*, 19 (2) pp.110_123
- (6) Ferrell, J. (1995) Culture, Crime, and Cultural Criminology, *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 3(2), 25-42
- (7) Hayward, K. (2002) *Youth Justice: Critical Readings*, edited by Muncie, J., Hughes, G., and McLaughlin, E., (London: Sage)]
- (8) Ignjatović, Đ. (2009) *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet, Beograd

- (9) Ignjatović, Đ. (2011) Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, Crimen, (II) 2, str 179-211
- (10) Katz, J. (1988) Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil. New York: Basic Books,
- (11) Matza, D. (1964) Delinquency and Drift, Transaction Publishers,
- (12) Moore, R. (2004) Postmodernism and Punk Subculture: Cultures of Authenticity and Deconstruction, The Communication Review, 7:305–327
- (13) Nedeljković, S. (2006) Organizovani kriminalitet kao višeznačna potkultura – hajdučija između građanske i nacionalne ideologije i između narodne i nacionalne kulture. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu (70): 235-269.
- (14) Nisbett, R. and Cohen, D. (1996) Culture of Honor: *The Psychology of Violence in the South*. Boulder, CO: Westview Press.
- (15) Shaw, C. and Mckay, H. (1977) 'Social Disorganisation', in Radzinowicz and Wolfgang 'Crime and Justice Vol.1', p.415
- (16) Steve, H., Simon, W., Craig, A. (2008) Criminal Identities and Consumer Culture: Crime, Exclusion and the New Culture of Narcissism, Willan Publishing
- (17) Stewart, E. and Ronald S. (2006) Structure and culture in African American adolescent violence: A partial test of the "code of the street" Thesis. *Justice Quarterly*, 23(1), 1–33.
- (18) Walters, G. (1990) *The Criminal Lifestyle: Patterns of Serious Criminal Conduct*, London: Sage
- (19) Wolfgang, M. and Ferracuti, F. (1967). *The Subculture of Violence*. London: Tavistock
- (20) Young, J. (1992) Subcultural theory: Virtues and Vices, <http://www.malcolmread.co.uk/JockYoung/subculture.htm>

THE SUBCULTURE OF VIOLENCE AND THE CRIMINAL SUBCULTURE

Theoretical concepts of the subculture of violence and the criminal subculture have appeared within the framework of the criminological theory as the result of the need to view the complex phenomena of violence and crime in connection with the cultural context in which they appear. In the social and cultural practice dynamic interaction of these social phenomena is constantly going on, therefore cultural criminology has great potentials for providing the answer to the issues of the arisen violence, violent crimes and other congenial phenomena. The paper gives in short the theoretical aspect of the appearance

and development of these subcultural concepts, some ambiguities are discussed concerning their defining and especially the connection is analyzed with the consumer-materialistic culture of the developed capitalism. The basis of the subculture of violence, as well as criminal subculture, is made of the continuum of marginality as the central point of acceptance of violent and criminal values as the recognizable anti-cultural values. At the end of the paper a resume is given on the possibilities and the significance of implementation of these concepts in the analysis of the Serbian society, since it persistently moves within the domains of these two criminological-subcultural concepts.

KEY WORDS: subculture / violence / crime / honour / values / norms